

ספרות, ביקורת ספרות, אידיאולוגיה

חנה זמיר

של קבוצה חברתית מסויימת" (עמ' 33). הביטוי האסתטי-ספרותי מצפין את תחום שות השבר, כפי שהיא חלה בדיאלקטיקה, שבין אזורים גיאוגרפיים-חברתיים שונים של העם. כדי לחשוף את ההתפתחות ההיסטורית היא מעמידה מודל תיאורטי-דינמי נאמי לאינטרפרטציה. המודל מסייע בידה לשיחזור המציאות הסוציו-פוליטית ביחס לאידיאולוגיה, ואת העמדה הפואטית-רעיונית של המחבר כלפי המתח המתקיים ביניהן. אלה מונחים בסב-טקסט של היצירה, כשהליך קומוניקציה ספרותי מן הסופר אל הקורא/המבקר.

ספרו הנאו-מרקסיסטי של ג'ימיסון, "התת-מודע הפוליטי", מהווה מתודת מחקר עיקרית עליה נסמכת שיטת הניתוח, ואשר אותה מאמצת ומרחיבה המבקרת. "התופעה של נארטיב קשורה לבעיה של אינטרפרטציה, שלפי ג'ימיסון אין להפריד ביניהן". האינטרפרטציה הספרותית מושגת על מודל תלת אופקי (המונח אופק שאול מהפנומנולוגיה של גדאמאר). באופק הראשון, יש לבחון את הטקסט על רקע ההקשר ההיסטורי שלו, והוא נתפס כאקט סימבולי, המשקף את יחסיו הדיאכרוניים עם המאורעות ההיסטוריים. באופק השני, הוא נבדק כחלק מדיסקורס קולקטיבי של מעמדות בחברה, בהדגישו קבוצות חברתיות הרלוונטיות למבע. ההבחנה במישור זה היא דיאכרונית וסינכרונית כאחת. היא כוללת את ההתפתחות החברתית-תרבותית, אשר חלה בתוככי הקבוצה ואת תיאור מצבה בהווה של היצירה. באופק השלישי, הפרשן יממש את הטקסט כאקט סימבולי (רטורי), המכיל בתוכו מסרים. באמצעות הז'אנרים הספרותיים מועברים המסרים הסימבוליים של היצירה, והם אמורים להשפיע על קהל הקוראים, ומכאן, על המציאות והחיים עצמם. הדיון של המבקר ביצירה ייעשה בשלושת המישורים גם יחד, באותו האופן שבו נוצרים יחסים בין מטפל/מטופל בדינאמיקה הפסיכואנליטית. לשם כך, עליו לשאוף להיות קורא אידיאלי (קאלר), היינו, אוצר ידע, שירחיב בידיו את יכולתו הפרשנית.

ואכן, מחוללת המבקרת נפלאות באמצעות המכלול התיאורטי, העומד לרשותה

הישראלית. לחילופין, הטקסטים של הספרות מאפשרים שיחזור של התהליך החברתי-המדיני מן האספקט של המיקרו-היסטוריה. הם מצטרפים לתיאורי חיים של אנשים "פרטיים", בעלילות המציפנות עמדות אידיאולוגיות שונות. בקולותיהן של הדמויות – בספורים השונים שלהן, שולט תמיד הדיסקורס של המחבר. כך מתבררת העמדה הסובייקטיבית של הסופר במובן של המסר האידיאולוגי המקודד ביצירה, שהיא ספרותית, כפתרון או כאי-פתרון לקונפליקטים המובעים בה.

חוקרים מתחום מדעי החברה טוענים, כי במהלך שנות השמונים ניכרים בחברה הישראלית מבוכה ותהליכים היסטוריים סותרים, הרומזים לשינוי. לפי הרוביץ וליסאק, בספרם "מצוקות באוטופיה, ישראל – חברה בעומס יתר", "חל פער בין האתוס שניזון מאידיאולוגיה, שהיו מעורבים בה יסודות אוטופיים לבין מציאות של הגשמה בלתי שלימה. משבר החזון חשף את חוסר ההסכמה לגבי תוכנו של חזון זה מעבר לתחיית הריבונות היהודית בארץ-ישראל" (שם, 1990, עמ' 288). נגד סיפור בוחנת את המתחים והסתירות, ששכנו בתוככי האידיאולוגיה הציונית מתחילתה במהלך התפוררותה עד כה. לשם כך, היא מעמידה קורפוס של שישה ספרים, אשר זמן כתיבתם הוא לאחר מלחמת יום הכיפורים. באמצעותם היא פורשת יריעה רחבה דייה, המובילה אותה לאבחנה, כי "כל אחד מן הרומנים מאיר את החברה הישראלית, הנמצאת בשיאו של משבר פוליטי ותרבותי, מפרספקטיבה

ננסי עזר / ספרות ואידיאולוגיה

הוצאת פפירוס

אברהם בלבן / מר מולכו

הוצאת הקיבוץ המאוחד

בספרה "ספרות ואידיאולוגיה" קובעת ננסי עזר, כי "במציאות החברתית של מדינת ישראל, בולטת בשנות השבעים והשמונים הפוליטיזציה המפורשת של הספרות והאובססיה שלה עם המשבר האידיאולוגי שעובר על הציונות" (שם, עמ' 183). על הצורך של הספרות, המתהווה בארץ-ישראל, לעסוק בשאלות לאומיות-פוליטיות עמד כבר אורציון בר-תנא בהקשר הרחב יותר של הספורת העברית החדשה. "הצורה העיקרית של הרעיון הציוני בכל שלביה של הספרות העברית היא צורת ה'זהות'... היוצר הישראלי אינו מסוגל ליצור דמות בודדת, המנותקת ממוצאה החברתי-הלאומי. מכאן הכתיבה האינטנסיבית על העבר הקרוב – קליטת עלייה, וקיבוץ גלויות, סיפורי הקיבוץ על גילגוליהם, סיפורי המלחמות הרבות שידעו העם היהודי ומדינת ישראל, עיסוק כפייתי בבעיית הזהות היהודית-עברית-ישראלית". (הפנטסיה בסיפורת דור המדינה, 1989, עמ' 16). התיאור הספרותי של המשבר האידיאולוגי בו שרוייה הציונות הינו, איפוא, רכיב של רב-מערכת – היוצרת את פני ההיסטוריה כסיפור התהוותה של הלאומיות

בספרה "ספרות ואידיאולוגיה"
קובעת ננסי עזר, כי "במציאות
החברתית של מדינת ישראל,
בולטת בשנות השבעים
והשמונים הפוליטיזציה
המפורשת של הספרות
והאובססיה שלה עם המשבר
האידיאולוגי שעובר על הציונות"

לניתוח הטקסטים הספרותיים. מכלול, אשר לגביו אומר ג'. היליס מילר "טווח האפשרויות במתודולוגיה הספרותית הפך כה מביך בגודלו, עד כי נראה שבקושי רב ניתן למזג ביניהן לסינתזה אחת רחבה כלשהי. אלא, "Il faut choisir", על כן, הוא נוטה לסווג את שלל התיאוריות לשני סוגים עיקריים: האחת, מטאפיזית - מער-כת של הנחות, שראשיתה באפלטון ואריסטו. מערכת זו חדורה תחושה של אחדות אורגנית, לוגוס, המונח בבסיסה של התרבות. ומכאן, שאף הספרות, בדרך זו או אחרת, היא רפרנציאלית, מעוגנת במשהו חיצוני לשפה. השניה, אנטי-מטאפיזית או דקונסטרוקטיבית - מנסה להראות, כי בטקסטים ספרותיים ואחרים, הנחות מטאפיזיות קיימות ובאותו זמן הן מתערערות על-ידי פריטים המבטלים את תוקפן. פסיחה בין אפשרויות מונעת גיבוש של היפותיזה סופית כלשהי. כך הטקסט, שמשמעות כוללת שלו סוכלה, שנותר נעדר מובן, מקיש על המציאות עצמה. (Theory now and then, 1991, עמ' 174-176).

למרות הקושי, ננסי עזר מדגימה תהליך קריאה מעניין כגישה אינטרדיסי-פלינארית. על-פיו, הספרות מגיבה ומתייחסת אידיאולוגית אל המציאות. בדיון נה מתמקדת החוקרת בפתיחות של היצירה "כתוכנית אב נארטיבית לתת-מודע הפוליטי של היצירה. הסתירות הסטרוקטורליות בפתיחה והקונפליקטים החברתיים, שעליהן הן מרמוזות, מומחזים שוב ושוב על-ידי מערכת של דמויות ורמות ספוריות שונות במהלך הרומן, תובעים חזרה וטרננספורמציה תוך ניסיון בלתי-פוסק לספק להם פתרונות, שלעולם אינם

מספקים. המנגנון הנראטיבי מתגלה כמאבק בין היסטוריה פוליטית אמפירית ובין היסטוריה פוליטית נכספת או פנטאזיה אידיאולוגית... שהיא הייצוג הדמיוני של יחסי האינדיבידואל אל מצבו הקיומי האמיתי (אלתוסיר). (שם, עמ' 35). המציאות האמיתית היא ה"סיבה הנעדרת" מהטקסט, המתנגשת במאוויים הפוליטיים המובעים בו כחזון. יש, על כן, לשחזר אותה במובן, שהיא עלולה לסכל כל פתרון אידיאלי דמיוני, העולה מתוך הפואטיקה של היצירה כאידיאולוגיה.

כך מבטאים המונחים היסודיים "כתיבה סכיופרנית", "ביזיון" ו"היסטוריה על תנאי" את המצב הישראלי, העומד למשפט מחדש, ביצירה גרושים מאר-חרים. ברומן פוליפוני, המפוצל בין תש-עה קולות, מתרכז "א.ב. יהושע באינטלי-גנציה הישראלית, שהתחנכה על הרעיון הציוני, וראתה בבניית הארץ ובתחיית הלשון העברית וספרותה את שני היסודות לפעולה הציונית. שכבה זו נבחנת על רקע ההווה הפוליטית של תקופת בגין

הרומן זכרון דברים של יעקב
שבתאי מבטא באווירה קודרת
ופסימית את ההתאבדות
הפוליטית של תנועת העבודה

וחתימת חוזה השלום עם מצרים. יהושע ביטא ברומן את אמונתו כי בדור השלישי של העילית החלוצית טמון הפוטנציאל לפתרון הסתירה הקיומית של העם היהודי. סתירה זאת, שורשיה בקונפליקט בין המערכת הדתית - (היהדות, הגולה) לבין המערכת הלאומית (הציונות, ארץ-ישראל)" (שם, עמ' 72). רק אם יוכל הדור השלישי, המסומן על-ידי המונולוג של גדי, להשתחרר מן הביזיון האישי והמשפחתי (המהדהד במונולוגים של שני הדורות הקודמים במשפחה), יתהווה סיכוי לתפנית חיובית. יש להפריד בין הקוד הדתי, המאפשר את קיומה של הגלות, לבין הקוד הלאומי, המחייב את החיים בארץ. הסכיופרניה הלאומית תבוא על פתרונה רק אם תיווצר החירות לבחור בזהות נורמלית של ישיבת העם על

אדמתו, בארצו. "ההיסטוריה על תנאי" היא חזון אופטימי לאיחוד בין האנגריה החלוצית-ציונית של הדור הראשון למדי-נה והגולה האמריקנית, שיתרחש בארץ ויביא לחיסול הגלות.

הרומן זכרון דברים של יעקב שבתאי מבטא באווירה קודרת ופסימית את ההתאבדות הפוליטית של תנועת העבודה. התימה של ההתאבדות באה לידי ביטוי במנגנון הרטורי של הטקסט, כאשר צמדי מילים מבטלות האחת את השניה והמבנים התחביריים מבטלים את רצף הזמן הכרונולוגי. הדמויות המרכזיות מעדיפות לפרוש מן החברה בתהליך של ברירה בין "הרע", שם האב - הסדר החברתי, ל"גרוע ביותר" - שגעון, התאבדות ועוד (לקאן, הסמינר ה-11). השאננות, המתלווה למדיניות, המאפשרת לתושבי המדינה לשקוע בדפוסים של חברה חומרנית, ומגדילה את הפער בין שכבות סוציו-אקו-נומיות שונות. האדישות, לנוכח אלימות פשיסטית, המסתתרת מאחורי איצטלה דתית או אחרת. עיוורון גמור, למראה "ארץ ההולכת ושוקעת בביצה של לאומנות מטומטמת... הופכת את ההתאבדות להתאבדות סוציו-לינגוויסטית עליונה" (שם, עמ' 98). הכתיבה הספרותית מאפשרת דקונסטרוקציה של המילים, של מבנים תחביריים, כשהטקסט מבקש לחרוג ולצאת מעבר לזמן ההיסטורי. היא צופנת תפיסה אפוקליפטית של המחבר, שאינו צופה כל פתרון בר-ביצוע למשבר.

ביצירות מומנט מוסיקאלי מאת יהושע קצו, ונוצות מאת חיים באר אין פתרון או אי-פתרון, אלא נסיגה לגן העדן של תום הילדות הפוליטי, שבו הגשמתו של החלום הציוני היתה בגדר האפשר. החזרה אל העבר מוכיחה שיש להתפכח, שכן ההגשמה של החלום כחלום אינה אפשרית. המספר אצל קצו משתייך למשפחה מן המעמד הבינוני והתחנך על ברכי הנורמות של תנועת הנוער, שקראו להתנדבות ואי-דיאלים חלוציים. הסב-טקסט של היצירה מסתיר נוסטלגיה למיתוסים של תקופת הישוב ומדחיק את האירועים של הכרות המדינה ומלחמת השרור. סיפורן החוזר של טראומות העבר מיישבות את החשבון עם המציאות ההיסטורית, שהיא רצופה

המציאות האמיתית היא ה"סיבה
הנעדרת" מהטקסט, המתנגשת
במאויים הפוליטיים המובעים
בו כחזון

רות התיקנית-היפה. שילוב בין כתיבה עיתונאית או סיפור מתח בלשי לבין סיפורי רי וידוי פסיכולוגיים (ריאליזם גבוה) יוצר מתחים בין הקונבנציות הספרותיות, לבין עצמן. סתירות אלו הינן ביטוי למהפך סוציו-אידיאולוגי, התובע פניה אל המוני ישראל - הקוראים, ולא אל אליטה חבר-תית כלשהי. ה'ז'אנר הכפול בקובץ הסיפורים "ארץ רחוקה", כמו גם הדמויות, הניצבות בין המעמדות ללא שייכות, מציינות את היחיד המנוכר, השקוע בתוך הביצה האידיאולוגית. לעומתה עולים "הקונפ-ליקטים של החברה הישראלית: מתחים עדתיים ומפלגתיים, בעיות קליטה של עו-לים חדשים, משבר ערכים של בני קיבו-צים, פרשיות שחיתות ותופעת הירידה מן הארץ" (שם, עמ' 144). המלה יד היא מלה מנחה, המבטאת את התשוקה להתחברות באמצעות המגע האנושי של היחיד. רק הוא יכול להשפיע על תיקונם של התא-המשפחתי, החברה ואף על תהליכים מדי-ניים, בהושטת יד לשלום (למשל, הסכם השלום עם מצרים); רק הוא יכול להביא להיחלצות מן השקיעה, להיטהרות, לגאולה.

השילומים עם גרמניה בשנות החמישים ועד להרג האלים והאכזרי בזמן מלחמת יום הכיפורים מתפתח התיאור המקברי אל שיאו. הבאתו לקבורה את החלל האחרון, שנפל במלחמת יום הכיפורים, הופכת לפ-עולה סימבולית, המסמלת את חיסול המפ-על הציוני כולו. האוטופיה נלעגת ומופ-כת לנוכח ההכרה, כי לא ניתן להמיר

ביצירות מומנט מוסיקאלי

מאת יהושע קנו, ונוצות מאת
חיים באר אין פתרון או
אי-פתרון, אלא נסיגה לנ העדן
של תום הילדות הפוליטי, שבו
הגשמתו של החלום הציוני
היתה בנדר האפשר

ולשנות את הגורל היהודי "ל"טובת" חלום כוזב ומתעתע של מציאות לאומית אידיאלית. יצחק בן נר, בספריו ארץ רחוקה ופרוטוקול, מגלם דיאלקטיקה בין ז'אנרים פופולאריים - סב'ז'אנרים, לאלו מן הספ-

במלחמות אכזריות. לאורך ארבעת הסיפורים בספר מתרחשת ההתבגרות של המס-פר על רצף של מומנטים מוסיקליים כמו-נטים טראומטיים. הוא מבקש להשתחרר ממשקעים של מועקה, תוך תהליך של ת-עוררות מדפוסי ראייה ילדותיים. תפיסת המציאות בעבר, שנראתה תמימה ומפחידה גם יחד, מתפתחת אל התבוננות רצינית יותר, המבחינה בכך, שהכרחי הוא להת-עורר מן ההזיה הציונית-חלוצית. ובאותו הקשר משחזר באר חלום אוטו-פיסטי מטאפיזי-דתי, בו האמין כשהיה ילד, בן למשפחה ירושלמית חרדית. הח-לום המשיחי מתנפץ אל מול המציאות הפוליטית. אפקטים גרוטסקיים קומיים, הומור שחור ואירוניה מרה בסיפור הם "שיטת הפחדה להבקיע אל ליבם הערל של הבריות" (שם, עמ' 143). למן הסכם

נראה לי, כי בלבן הגביל את
"חירותו" כמבקר כאשר כבל
עצמו, מחד גיסא, אל
התבטאויותיו הפומביות של
יהושע, ומאידך גיסא – אל
ביקורות שנכתבו כבר אודות
היצירות בהן הוא עוסק

ההיסוס שבין שתי טכניקות ברומן פרוטוקול – סיפור מתח ומונולוג וידוי – מפעיל שני סוגים של קוראים: המצוי והמיומן. הראשון יפענח את החידה במי שור העלילתי, והשני – ברובד של הסיפור. הפער בין סיפור המעשה לבין הרטוריקה שלו יוביל במישור התימטי להיפוך אידיאולוגי, המתמקד בפרט, ובמחיר שהוא נתבע לשלם למען הגשמת הציונות כפאנ־טזיה פוליטית. הסתירות הפנימיות שבו מוחרפות לאור המציאות החברתית ההט־רוגנית של ישראל כיום. עליה לספק מר־חב אידיאולוגי לפלוראליזם התרבותי, שיגשר על־פני אי־הלכידות והקיטוב בעם. היצירה הספרותית היפה, במסווה של ספ־רות פופולארית, תחלחל בלב הקוראים ליצירת "ציונות פרולטארית". תוך ברירה חופשית, כנגד האומללות הבורגנית בו היא שרויה, תפתח הוויה תרבותית חדשה, ערכית ומרווחת יותר.

היצירות בהן עוסק אברהם בלבן – מר מאני – ומולכו קרובות לאלו שנסקרו לעיל, הן בזמן פרסומן והן בנושאים העו־לים מתוכן. יתכן, כי ההשוואה, בין ספרה של גנסי עזר לבין ספרו של בלבן על מר מולכו, אינה הוגנת. ואולם היא עשויה להדגיש ולחדד את ההבדל והפער בין ביקורת ספרותית, המתחדשת תדיר על ציר ההתפתחות ההיסטורית של עצמה, לבין ביקורת בנאלית, חסרת השראה ומעוֹף. כך, בולטים במלוא החריופת האנכרוניזם והתמימות, השורים בעיון המחודש של אברהם בלבן ברומנים של א.ב. יהושע מולכו ומר מאני.

נראה לי, כי בלבן הגביל את
"חירותו" כמבקר כאשר כבל עצמו,
מחד גיסא, אל התבטאויותיו הפומביות
של יהושע, ומאידך גיסא – אל ביקורות

שנכתבו כבר אודות היצירות בהן הוא עוסק. לכן, מהסס הספר בין נטייתו אל הנורמות של המחקר האקדמי (הסתמכות על מאמרי פרשנות קודמים, שנכוחותם מבצבצת מבין דפי הספר) לבין ביקורת מעריכה ומתפעמת. "מר מאני... הוא הרו־מן המקורי ביותר והמורכב ביותר של יהושע עד כה... זהו בלי ספק אחד הרומנים המרתקים ביותר בסיפורת העברית..." (שם, עמ' 77), או לגבי "מולכו" "יהושע מתגלה במיטבו..." (שם, עמ' 127). התב־טאויותיו הפומביות של המחבר, הנחיותיו אל הקורא כאיש ספרות ו/או כאידיאולוג מלוות את בלבן כצל. השפעתו של הסופר על המבקר ניכרת אף בסדר בו בחר לדון בספרים – מן היצירה המאוחרת אל המוק־דמת יותר. וכך הוא מצטט את יהושע:

התבטאויותיו הפומביות של
המחבר, הנחיותיו אל הקורא
כאיש ספרות ו/או כאידיאולוג
מלוות את בלבן כצל

"חיפוש הרבדים השניים ביצירתי התחיל לעצבן אותי". ועוד, "בכלל, הכל רקמה אחת, גם הפוליטיקה, גם מאבקי כח, גם מיתוסים משפחתיים, פסיכולוגיה ותיאולוגיה. אנשים הולכים אל יצירותי ומבודדים מתוך הרקמה את האלמנטים שגראים להם פוליטיים או חברתיים, למ־של בענין אשכנזים וספרדים... אני מבקש מהם, רבותי, תקראו את הטקסט כולו בעיון". העיון, הנשמע להוראה זו כלשונו, הופך להיות לא ממוקד ולא מוגדר.

ספריו האחרונים של יהושע – גרושים מאוחרים, מולכו ומר מאני – הם ספרים אשר התת־מודע שלהם חושף את המעור־בות הרבה שיש לסופר בתהליך ההתהוות של המדינה הישראלית. עמד על כך יוסף אורן, כאשר הבחין, כי "ברומנים שכתב ופירסם החל מסוף שנות השבעים... ניסה לבאר את הנורוזה הישראלית וחיפש את הפתרון האידאי שיש לנו את הנורמליות... הוא התאמץ בכל רומאן מאוחר להסוות ביתר הצלחה את הרובד הרעיוני שמאחורי המיבדה הספורי, על־ידי עיבוי מסכי העלילה." (הצדעה

לספרות הישראלית", 1991, עמ' 59). לדעתי, אמירתו הפוליטית של יהושע לגבי המציאות הישראלית היא דומיננטית ביותר, בשני הספרים גם יחד. למעשה, באמצעותם הוא מבקש להשפיע על הקהל האוטוריאלי שלו לשינוי עמדותיו. בעוד שהתשתית האידיאולוגית במר מאני מונ־חת חשופה בסיפור המעשה של היצירה, מחייבת היא אף את המבקר להתמודד עימה. ואולם, הרומן מולכו מתמם ושזור אותה במובלע בין דפי הטקסט. וכך הולך בלבן שולל, לעסוק במבנה אישיותו של מולכו, יחסיו עם נשים, או מוצאו הספרדי, המבקש לו קיום גינוח במציאות ישראלית ים־תיכונית. אינטרפרטציה כזאת מחמיצה את המרחב ההגותי שפרש יהושע ביחס להוויה הישראלית בפרט, ודרכי התפתחו־תה על רקע ההיסטוריה בכלל.

כנקודת־מוצא עיקרית מתחקה בלבן אחר המקורות אשר השפיעו על יהושע בכתיבתו: יסודות אוטוביוגרפיים – אם אשכנזיה ואסרטיבית מול אב ספרדי ורך, תורות פילוסופיות – עמדתו של היחיד נוכח הקיום והמוות, תפיסות פסיכולוגיות – תיאוריות אישיות ומשפחה, וטכניקות פואטיות – מצד המימזיס, ותבניות, אנלוגיות, מוטיבים משתרשים ועוד. ולכן, כאשר הוא מעיין במר מאני, הוא צמוד להתפתחות הליניארית של העלילה. זאת, במקום לממש את המכלול האידאי של הטקסט לכלל חיבור מגובש וברור. נראה הוא, כי עיקר עניינו של מכלול זה הוא זיקת היחיד, במסגרת המשפחתית שלו, ביחסיו אל הלאומיות המודרנית בכללותה. נושא זה עולה מן התאריכים, המקומות, והארצות, הנפרשות על־פני העלילה. שוב אין הסופר מתמקד רק בזהות הישראלית. הסב־טקסט של היצירה מתאר בתוכו מציאות של דיכוי ופאשיזם, המושתתים על כוח ותוקפנות, אליהם נג־רות מדינות ביחסים הבינלאומיים. לא־רך הטקסט כולו עולים יחסים כאלו של שליטה, אלימות וטרור, שמפגינות מדינות עליונות בגודלן ובחוזקן על־פני אחרות. ברוטאליות המופגנת על־ידי מימסדים בהיקפים ציבוריים־המוניים מובילה אף להתנהגות דומה של הפרט כנגד זולתו, ולהיפך. פרשנות אשר אינה מתמקדת

ספריו האחרונים של יהושע -
גרושים מאוחרים, מולכו
ומר מאני - הם ספרים אשר
 התתמודע שלהם חושף את
 המעורבות הרבה שיש לסופר
 בתהליך ההתהוות של המדינה
 הישראלית

בנושאים מעין אלו (כמיוחד ב"מר מאני") מתפזרת אל חיפוש אחר שברי רעיונות פוליטיים. השיחזור האידיאולוגי, כפי שהוא מתבצע על-ידי המבקר במר מולכו, נוגע באספקטים, אשר נשחקו כבר על-ידי מבקרים אחרים ויהושע עצמו. אלה נידונו מתוך יצירתו הקודמת של הסופר - הספרותית והמסאית, כמו: שאלת הגורל היהודי, יחסי ארץ ישראל-גולה, התרבות הספרדית ביחס לאשכנזית ועוד.

ההחמזה של המבקר במישור הרעיוני אל מול רוחב היריעה של הטקסט "מפספסת" את הדינאמיקה שלו כאקט סימבולי. נראה הוא, כי לא עלה בידי בל בן להתמקד במיזוג הנכון בין הצורה הפואטית-הואנרית של הסיפור, הטקסט-רה הרטורית שלו והתימות האידיאיות המוצפנות בו.

הדיון במולכו מתמקד, כאמור, במארג אישיותו הפסיכולוגית של הדמות המרכזית. ההתמודדות שלה עם נושא החיים/המוות ועם נשים, כמו-כן, מבחין בלבן בחיפושיו של מולכו אחר שורשיו הספרדיים. על כן, הוא מאפיין בו שילוב של יסודות גבריים ונשיים, בתהליך השת-חררותו מאישיותה של אשתו. דפוסית-נהגותה הופנמו או הוכלו בו במהלך שנות נישואיו. אלטרנטיבה אחרת היא, המעבר אותו מבצע הסופר עצמו מהזדהות עם אי-מו האשכנזיה בעבר אל העדפה של אביו הספרדי בהווה. ואולם, על-פני אינטרפר-טציה כזאת, עשוי מולכו לסמן את דימוי האב ביחסיו האופייניים למשפחה הפטר-נלית. לטענת לקאן, הנוירוזות בנות-זמננו הן באישיותו של האב החסר, המדולדל, או המושפל. כך מתקשרת הדק-דנטיות של החברה לירידה חברתית בדי-מוי האבהי. ואכן, הדימוי העצמי הירוד של

מולכו כבעל, כמאהב, קשייו כאב, או כר-אש משפחה, בולטים. הם משליכים על קו-נטקסט רחב יותר - חברתי - במסגרת הי-צירה כולה. המעגל האישי של היחיד משליך, איפוא, על עולמות ומיגורים חבר-תיים ופוליטיים. הנושא הספרדי-אשכנזי הינו, לכן, קטע צר בלבד בתיאור החברה הישראלית כולה.

פריטים סיפוריים, הנדחקים אל השוליים של הטקסט, מציינים בעוצמה רבה את התבנית הסוציו-פוליטית המסוא-בת אליה הידרדרה המדינה. יהושע מעלה נושאים כמו: היסט ההדגש החברתי-כלכלי מעקרונות סוציאליסטיים, הדוגלים במדי-ניות סעד ורווחה, אל אלו הקפיטליסטיים, המצמיחים חברה צרכנית מנוכרת. הפרט

הסופרים עצמם נעשו פעילים
 יותר ויותר במאבקים
 הפוליטיים, וחלק גדול מהם
 בגלל עבודתו בעיתונות, נמצא
 מנסח הצהרות פוליטיות גלויות

עומד כדון קישוט במלחמתו מול מוסדות בירוקרטיים קפואים ואטומים. וקבוצות חברתיות הנדחקות אל השוליים - ערי פיתוח, פריפריות דתיות ממשיכות לקיים גלות בתוככי המדינה הישראלית עצמה. מלחמת לבנון, המהדהדת ברקע, מעלה את שאלת יחסיה ותדמיתה של ישראל לנוכח העולם כולו. על הציר הסינכרוני עולה הבעיה של הקשר ישראל-גרמניה, המתקשרת אל ההיסטוריה שהאופק הדיא-כרוני שלה הוא השואה. ומכאן, אף התה-ליך המתמשך של ירידה מן הארץ, המבסס את קיומה של הגולה. ולמרות שהיצירה "מולכו" מוצפת בנושאים מעין אלו, הרי, שתשומת-הלב של החוקר לא הוסבה אליהם כלל, ועיניו טחו מראותם. סבורתני, כי פרשנות ארוכה ומסורבלת בעקבות התפתחותו האישיותית של מולכו, המבוססת על הנחות פסיכולוגיות, או על מוטיבים פילוסופיים-ספרותיים, מחמיצה את המסר של הטקסט כולו, ובה-קשר הרחב אף פוגעת ומונעת מן הספרות וביקורת הספרות מלהשפיע. כמו יצחק בן נר קורא אף יהושע, בשני ספריו

האחרונים, למעורבותו של היחיד לשינוי המבנה החברתי והפוליטי ולפלוראליזם תרבותי.

השיח החברתי-פוליטי בין היצירות השונות יוצר תנועת מטוטלת בין אכזבה מרה לבין תקווה לבאות; בין תקופות, המדגישות את הספרות כתופעה אסתטית א-פוליטית, לבין אלו, המחייבות אותה לאמירה מגויסת-פוליטית. ננסי עזר, בע-קבות המאמר של לודג' "מודרניזם, אנטי-מודרניזם ופוסט-מודרניזם" (1981) מאתרת את השינויים, שחלים בנורמות של המערכת הספרותית. הכתיבה המודר-נית שואפת אל המוסיקה, אל הצורה הטהורה של האמנות הספרותית, ואילו האנטי-מודרניסטית רואה את ייעודה במ-עמד הטקסט כהיסטוריה. "בשנות השבעים" היא מסכמת "נעה המטוטלת הכ-פולה אל הקוטב שבו הסיפורת חוזרת אל הכתיבה הריאליסטית ואל סגנון הדיבור. המציאות החברתית-פוליטית תבעה מעור-בות והכתיבה האלגורית-סימלית נשחקה, וכבר לא התאימה. הסופרים עצמם נעשו פעילים יותר ויותר במאבקים הפוליטיים, וחלק גדול מהם בגלל עבודתו בעיתונות, נמצא מנסח הצהרות פוליטיות גלויות" (שם, עמ' 195-196). רק במחצית השניה של שנות השמונים אפשר לגלות סימנים לשאיפה לשנות את נורמות הכתיבה הספרותית, על-מנת שיונחו את הפוליטי ויעסקו באקספרימנטים ספרותיים; ואולם, נראה הוא, כי אף בספרות הנסיונית שה-תפתחה לאורך שנות השמונים ניתן בק-לות לחשוף את התת-מודע הפוליטי ואת העיסוק בהיסטוריה היהודית-הישראלית. כך ביצירתו של אורפז הכלה הנצחית (1987), מר מאני (1990) ואף בכתיבתה הפוסט-מודרניסטית של אורלי קסטל-בלום דולי סיטי (1992). ולכן, בעקבות ההבחנה של ברתנא, במרביתה של הסי-פורת העברית, עדיין, לאורך כל שנותיה, ועד עצם היום הזה, האירועים ההיסטוריים נחשפים תדיר. הם קיימים ברובד הגלוי של היצירות או ברובד הסמוי שלהן, בכ-תיבה הריאליסטית, הפנטסטית או הנס-יונית. ומכוונים לעיסוק מתמיד בשאלות של זהות עברית-יהודית-ישראלית. ✓